

РЕЦЕНЗІЯ С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО НА „РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК” М. УМАНЦЯ І А. СПІЛКИ

Мар'яна Яремій. Рецензія С. Смаль-Стоцького на „Російсько-український словник” М. Уманця і А. Спілки

У статті проаналізована рецензія С. Смаль-Стоцького на „Російсько-український словник” М. Уманця і А. Спілки (1893–1898, Львів), що за своїм змістом може вважатися початковою працею з теоретичної лексикографії української мови. Цінність рецензії полягає не лише в тому, що в ній проаналізовано позитивні риси та вади, виявлені вченим у першому томі Словника Уманця і Спілки, а сформульовано й загальні теоретичні настанови для справи укладання словників відповідно до стану й тенденцій розвитку тогочасних норм української літературної мови.

Ключові слова: Степан Смаль-Стоцький, Михайло Комаров (Уманець), Словник Уманця і Спілки, рецензія на Словник Уманця і Спілки, діалектні слова і форми, варіанти слів, правописні норми.

Мар'яна Яремій. Рецензія С. Смаль-Стоцького на „Русско-украинский словарь” М. Уманця і А. Спілки.

В статті проаналізована рецензія С. Смаль-Стоцького на „Русско-украинский словарь” М. Уманця і А. Спілки (1893–1898, Львов), которая по своему содержанию может считаться одной из первых работ по теоретической лексикографии украинского языка. Ценность рецензии состоит не только в том, что в ней проанализированы положительные черты и недостатки первого тома Словаря Уманця и Спілки, но и сформулированы общие теоретические положения для составления словарей, соответствующие состоянию и тенденциям развития норм украинского литературного языка того времени.

Ключевые слова: Степан Смаль-Стоцкий, Михаил Комаров (Уманец), Словарь Уманця и Спілки, рецензия на Словарь Уманця и Спілки, диалектные слова и формы, варианты слов, нормы правописания.

Mariana Yaremij. S. Smal-Stotskyi review on Russian-Ukrainian dictionary by M. Umanets and A. Spilka.

The S. Smal-Stotskyi review on Russian-Ukrainian dictionary by M. Umanets and A. Spilka (1893–1898, Lviv) is analyzed in this article, which for its contents is supposed to be the first scientific work of Ukrainian theoretical lexicography. General theoretical directives for compiling dictionaries in accordance with the state and tendencies of developing of that time norm of Ukrainian literary language are formulated in this review, as well as positive features and defects.

Key words: Stepan Smal-Stotskyi, Mykhailo Komarov (Umanets), Umanets and Spilka Dictionary, review on dictionary by Umanets and Spilka, dialect words and forms, spelling norms.

Поява „Російсько-українського словника М. Уманця і А. Спілки” наприкінці ХІХ ст. завершила тривалий етап видання двомовних українсько-російських та російсько-українських словників, що розпочався в середині ХІХ ст. [1, с. 70–71]. Як і кожен з тогочасних двомовних словників, Словник Уманця і Спілки мав переваги і хиби, на що були свої причини – як об'єктивні (недостатне для того часу наукове опрацювання української мови, жанрова обмеженість української літератури), так і суб'єктивні, що впливали з настанов самих укладачів словника, на якості яких позначився то значний ухил до етнографії, то правописне експериментування, то принципово різні підходи до джерел формування словникового реєстру тощо.

Робота над словником почалася в Києві, де нотаріус М. Комаров, більш знаний під псевдонімом М. Уманець, М. Комар, М. Неїжмак та ін., разом з М. Старицьким і Оленою Пчілкою почав робити додатки до словника М. Левченка (першого російсько-українського словника). Уже тоді земляки радили М. Комарову надрукувати ті додатки, але він хотів ще більше їх удосконалити. Під його ж керівництвом продовжували працювати над словником в Одесі члени української громади, які систематично збиралися, щоб вислухати оброблений матеріал, висловити зауваження і спільними зусиллями зробити додатки [2, с. 603].

У передмові до словника укладачі зазначали, що як у Галичині, так і на Наддніпрянській Україні потреба в російсько-українському словнику відчувалася вже давно. Його необхідність вони обґрунтовували й тим значним розвитком, що його досягли російська література і російська літературна мова [1, с. 116]. Саме тому матеріали до словника М. Комаров збирав понад 20 років з різних куточків Української, Галицької, Буковинської й навіть з Угорської Русі. Постачали його сільські вчителі, священники, пани, які жили по селах і записували слова просто з уст народу, а крім того, виписували слова з пам'яток усної народної словесності і творів українських і галицьких письменників [9, с. 3]. Користувався М. Комаров різноманітними джерелами: це, зокрема, твори українських письменників, деякі перекладні твори, попередні лексикографічні

праці, історичні твори й пам'ятки, періодичні видання, записи живої народної мови з Київщини, Чернігівщини, Харківщини [1, с. 117].

Словник вийшов друком у Львові в 1895–1898 рр. в додатку до „Зорі” під назвою „Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка (таким було збірне ім'я одеської групи словників – співробітників М. Уманця)” (т. I: *А–К* (1893 р.); т. II: *К–П* (1894 р.); т. III: *П–С* (1896 р.); т. IV: *С–Я* (1898 р.). Без змін його видали у Відні в 1896–1898 рр. під іншою назвою: „Словарь російско-галицкий, составлен А. Гуртом” [1, с. 115]. Вихід у світ такого словника був для свого часу подією великої культурної ваги, адже російська частина Словника містить близько 37 000 слів і укладена за алфавітним порядком, а „в українському реєстрі словника порівняно широко представлена синоніміка, куди включено й певну кількість застарілих слів та діалектизмів” [8, с. 242].

Невдовзі після того, як вийшов у світ перший том Словника, з'явилися й відгуки на цю працю – А. Кримського, М. Драгоманова, С. Смаль-Стоцького. Про рецензії А. Кримського та М. Драгоманова згадано в працях з історії української лексикографії, що виходили в радянський період (докладніше про це див. у [7]). Проте про рецензію С. Смаль-Стоцького, професора, завідувача кафедри української мови і літератури Чернівецького університету в 1885–1914 рр., таких згадок не було, хоч ця рецензія була опублікована чи не першою. С. Смаль-Стоцький написав її в жанрі критичної замітки й опублікував у кількох числах газети „Буковина” [3; 4; 5; 6], зазначивши, що підготував цю замітку на прохання одного з упорядників Словника.

Мета статті полягає в тому, щоб увести в науковий обіг рецензію С. Смаль-Стоцького на Словник Уманця і Спілки й проаналізувати її зміст з погляду тогочасних досягнень і завдань лексикографії та вироблення правописних норм української літературної мови.

Отже, на думку С. Смаль-Стоцького, *„словар не пише ся на те, щоб лише був словарь, щоб можна сказати: ось то ми маєм вже такий та сякий словарь, але для заспокоєня дійсної потреби. А потрібно словаря по перше для людей з висшою осьвітотою, що уміючи здебільшого по російськи, читають твори російські, і нераз зупинивши ся при сім або тім. слові, мусять шукати поради і толку в російсько-українському словарі; потрібно его по друге, і то доконечно так само для тих людей з висшою осьвітотою, що хочуть перекладати децго з російської мови на українську; потрібно его одже взагалі для українських письменників. Потрібно его по третє і то доконечно также для учених, що раді розсліджувати закони української мови; в словарі повинен такий учений найти весь потрібний для себе материял добре упорядкований. Оттакі великі і розмаїті потреби має заспокоїти словарь: для своїх земляків має він містити далеко більше і то певного материялу понад те, що кожна осьвічена людина сама і без того знає; для чужих має він подати весь скарб нашої мови в добрім порядку. Справді богато вимагає ся від словаря. Для того то і так мало добрих словарів”* [3, с. 1–2].

С. Смаль-Стоцький оцінює вихід Словника Уманця і Спілки в контексті тогочасних лексикографічних досягнень, зокрема, у добрих, на його думку, тогочасних словниках (російсько-німецький Павловського, німецько-французький і французько-німецький Сакса (Sachs), італійсько-німецький словарь пані Michaelis) [3, с. 2].

Загалом С. Смаль Стоцький вважав, що в словнику перекладного типу потрібно якнайбільше дбати про чистоту мову й у ньому мають знайти своє місце тільки слова письменною, літературною мови, загальноживані слова і такі, що мають свій український вигляд, а діалектні слова і форми потрібно подавати в повному словнику української мови із зазначенням, що це діалектні слова й форми або взагалі їх оминати, оскільки цей словник служитиме письменникам, тому до нього потрібно поставитися дуже ретельно. Рецензент наводить ґрунтовні пояснення щодо фонетичних варіантів слів, з яких потрібно наводити в перекладному словнику лише один, загальноживаний: так, переклад російського слова „арендаторъ” може бути лише „орендар”, а ніяким чином „орандар, рандар”, а тому, потрібно, на його думку, зводити все до загального і всім легко зрозумілого, а такі слова, як „рандар”, яке лиш десь в якімось маленькім закутку України чути, треба і говорити і писати „орендар”, як показують наведені приклади з Шевченкового Кобзаря. Не обов'язково вживати в писемній мові й суто розмовні слова, як „бундук” = похмурий, відлудок; „буриці” = бакирі; „тездо” = болячка; „керсет, керсетка” = безрукавка; „приміти” = здужати; „рашевець” = крамар; „сертук” = каптан; „хвижа”, „шквиря”, „хвища” = завірюха; „шарварок, алярм” = безлад та ін. не [3, с. 2].

На думку С. Смаль-Стоцького, потрібно остерігатися заносити в словник різні новотвори [3, с. 3]. Як приклад таких небажаних новотворів він наводить відіменникові дієслова із суфіксом *-ти*, що в комплексі із суфіксом твірної основи становить *-ича-ти* (напр. *безбожничати*, *розпутничати*, *шибеничати*), вказуючи при цьому, що в українській мові лише до суфікса *-ува-* є „живе чує”, і тільки за допомогою цього суфікса можна утворювати нові дієслова [3, с. 3]. Такі самі міркування стосуються й кількох словотвірних типів віддієслівних іменників: 1) таких, як *взяття*, *здобуття*, *потурання*, *везіння*, *натхнення*, та багатьох інших – із суфіксом *-анн-я*. Рецензент вважає, що такі слова „наш народ не вживає і вони лише марно займають місце в словнику” [3, с. 3]; 2) таких, як *чистка*, *опаска*, *топка*, *очистка*, *возка*, що їх С. Смаль-Стоцький вважає словами неукраїнськими [3, с. 3].

Поради укладачам словника, що їх вони мали б узяти до уваги, готуючи до видання наступні томи, стосувалися і багатьох конкретних слів, які потрапили в українську частину словника, проте не властиві для української мови (напр., *казенний*, *бросатися*, *чистка*, *опаска*, *топка*) або ж, навпаки, не потрапили до словника, а загалом відомі й уживані (напр., *багачка*, *багрець*, *багрінь*, *зіленьця*, *немічний*, *пуп'ях*, *чванитися*, *шпигун* та ін.). С. Смаль-Стоцький пояснює це тим, що слово „багачка” добре знане на Україні, а його немає в Словнику. Під словом „букь” стоїть лиш „дуг, митель” („широ українська форма є *митіль!*”), а пропущено „зола”, а далі під „букь” пропущено „зіленьця, котрі мусять бути знані авторами, бо під „бучить” наведено „золити”, під „бученіє” – „зоління”, а під „бучной” – „золінний”. Під „бутонь” нема слова „пупях”. „Багрінь” знане із Старицького, „багром” пише Франко, „багрець” вживає Марко Вовчок і т. д., а тих слів не бачимо в Словнику. На думку С. Смаль-Стоцького, на такі випадки потрібно звертати пильну увагу, „щоб словар сей не був лиш нарічевий український, а обіймав цілу Русь-Україну – тоді і вартість его буде значно більша” [3, с. 4].

С. Смаль-Стоцький висловив також і одну з важливих принципових засад укладання реєстру словника, зокрема, що потрібно подавати переклад всіх слів, які містить академічний або інший кращий словник. При цьому рецензент категорично не поділяв думку упорядників Словника Уманця і Спілки, що можна випустити з реєстру такі слова, які властиві двом мовам (російській та українській), в тому числі – й слова іншомовного походження, адже в кожній з мов такі слова засвоювалися по-різному й можуть мати не лише інакшу форму (фонетичну, граматичну), а й значення [3, с. 4].

У рецензії С. Смаль-Стоцького висловлено й надвичайно важливу настанову щодо тлумачення слів російської мови: їх, на думку рецензента, потрібно тлумачити дослівно, а не ставити біля російських слів такі українські слова, що „ледве називають поняття” [4, с. 1]. С. Смаль-Стоцький наводить такі приклади неточного перекладу: „Так, під „атлась” стоїть слово „сдаб”, котре прецінь не означає те саме, що „атлась”. „Беззвездный” не є те саме, що „хмарний”, „безпрепятственный” не те, що „вільний”, а „безпримесный” не конечно „чистий”. З тої самої причини під „бередить” = *вразити* не можна наводити таких прикладів, як *вразити*. Оскільки *вразити* дієслово доконане, а *бередить* недоконане, отже не відповідає цьому. Недокладність видно і в тому, коли під „бастылина” наводиться *бурянина*, *бурян*, а в прикладі стоїть *бурянець*” [4, с. 1].

На погляд С. Смаль-Стоцького, слова потрібно тлумачити „чітко і правильно, а не фальшиво”, наприклад: *азартничать* = *кипіти*, *лютувати*, *запаляти ся*, або *аплодировать* = *лящити*, *арена* = *гереть*, *брести* = *чвалати*, *беседовать* = *трахтувати* та ін. У рецензента існує також припущення, що *брикати* не значить „бити задніми ногами”, та що коли під „безотлагательный” поставлене слово *наглий*, то і під „безотлагательность” треба було б поставити попри „*лильність*” також ще і „*наглість*”. Він цілком справедливо вважає, що коли нема в українській мові відповідного слова, то треба російське слово пояснити якимось так, „щоб воно дійсно було ясне, зрозуміле, тобто, подати широке пояснення, а то не всім зрозуміло, що *арба* означає – *гарба*; *балаганний* = *ятошний*; *балалайка* = *балабайка* (яка вона?); *борей* = *бора*, *борва*, *борвій* (треба доконечно сказати, що се вітер!), *бубновка* = *дзвінка* (треба додати, що в картах!), *бумажникъ* = *гаман*, *гаманець*, *гаманок* (чи то вже все?)” [4, с. 2]. На думку С. Смаль-Стоцького, коли подається більше, ніж одне слово, на переклад одного російського слова, то в Словнику їх потрібно розташувати в такому порядку, щоб починати від того, яке наближче за своїм значенням до російського слова, а закінчувати ряд тим українським словом, що за своїм значенням найдалше від російського слова.

С. Смаль-Стоцький підкреслив також, що в словнику перекладного типу потрібно подавати й відомості з морфології (відміни слів), а також найуживаніші конструкції (особливо – з дієсловами та прикметниками) [4, с. 3]. Дуже важливо подавати й правильне наголошування слів, хоч, як зазначає С. Смаль-Стоцький, нерідко в українських говірках ті самі слова вимовляють з різним наголосом: напр., „раз *повагом* відтак *повагом*, *кармазину* – *кармазин*, *дарма* – *дарма*, *сволок* – *сволок* та ін. Чи справді маємо лише: *ялова*, *ясний*, *ядуха*, *лицарство*, *панцирник*, *бесіда*, *тяжа* (але у *тяжі*), хоча у вимові: *ялова*, *ясний*, *ядуха*, *лицарство*, *панцирник*, *їдло*, *бесіда*. Так наголошують: *плескати*, задля *плещу*, хоть на Україні скажуть: *плескати в долоні*” [4, с. 3]. На думку вченого, „*автори мусять на су річ в словарі звернути свою найтильнїшу увагу, бо наголос належить до істоти мови, а фальшивий наголос в словарі відняв би єму всяку вартість*” [4, с. 3].

С. Смаль-Стоцький схвально відгукнувся про те, що укладачі словника дотримуються принципів фонетичного правопису, оскільки він найбільше надається для докладного й адекватного відтворення на письмі звукової будови української мови. Застереження рецензента стосуються таких моментів:

1) Написання слів з апострофом. С. Смаль-Стоцький вважав, що апостроф ставити не потрібно перед *я*, *є*, *ю*, *ї*: а) після губних, бо, на його думку, носії української мови фізіологічно не можуть вимовляти губні м'яко, а тому й не потрібно спеціально позначати на письмі твердість цих приголосних звуків; тому такі слова, як *вяз*, *вязка*, *вянути*, *мята*, *пядь*, *пяний*, *пє*, *мясо* та ін., які за церковнослов'янським, етимологічно-історичним і фонетичним правописом писалися однаково, не можуть набути іншого вигляду, а безпідставно написані в Словнику Уманця через апостроф: *гав'яр*, *безправ'я*, *малокров'я*, *риб'ячий*, *б'ють*, *олив'янка*, *жаб'ячі*, *дерев'яну*, *нап'яли*, *здоров'я*, *м'ята*, *сем'ї*, *полум'я*, *п'є*, *череп'я*, *пуп'яшок* та ін.; б) після *р*: *безвір'я* (але *безміря*), *овер'ян*, *бур'янина*, *бур'ян*, *сузїр'їв*, *пїр'я*, *узгїр'я*, *згїр'я*; в) після *т*, *д*, *с*, *з*, *ц*, *л*, *н*: *гил'ячко*, *богомїл'я*, *рїл'ю*, *вохкіст'ю*, *бадил'я*, *сіл'ю*, *весїл'я*, *зіл'я*, *волос'я*, *кас'янів*, хоча знаходимо у Словнику: *безліся*, *узліссї*, *розладдя*, *милосердя*, *безлюддя*, *життя*, *забуття*, *нарікання*, *безробіття*; г) після префіксів: *без'отецький*, *з'орати*, *без'уряддя*, *без'оборонний*, *без'окий*, *од'усуди* [5, с. 1];

2) Написання м'якого знака після р, проти чого С. Смаль-Стоцький категорично заперечував, вважаючи, що літературно нормативним має бути твердий звук *р* у кінці слова й у кінці складу й у жодному разі не можна писати: *словарь*, *гурьба*, *борьба*, *чирька*, *базарь*, *ледарь*, *кобзарь*, *мугирь*, *бондарь* [5, с. 1];

3) Написання я, є, ю, ї після жс, ч, ш, щ. Потрібно писати: *збіжжа*, *бездорожжа*, або з подвоєним „*шелестозвуком*”: *збіжжжа*;

4) Необхідність зазначати на письмі проривний звук г у тих словах, де він справді вимовляється, й не писати такі слова, як *гвинт*, *гешефт*, *гранат*, *грифель*, *грунт*, *безгрунтовний*, *гуральня*, *гуля*, *хурдига*, *шпагат* і под. через *г* [5, с. 3];

5) Необхідність послідовно й чітко розрізняти написання і та ї в українській частині Словника, напр.: *балія*, *колір*, *лігво* (а не – *балїя*, *колір*, *лігво*); *венерині коси*, *глід*, *млинівочка*, *правдоподібно*, *розїїтися* (а не – *венеринї коси*, *глід*, *млинівочка*, *правдоподїбно*, *розїїтися*) [5, с. 3];

6) Розрізняти написання і та ї замість и: *басїстий*, *зозулїні*, *біблія*, *горїлиць*, *відай* (а не *басистий*, *біблія*, *горилиць*, *видай*); *бабунин*, *настоящий*, *игрища*, *ивина* (а не – *бабунїн*, *настояцій*, *їгрища*, *ївина*) [5, с. 3];

7) Вимога дотримуватися однастайності в написанні слів: а) з префіксом *від-* (у словнику натомість подано варіантні форми *неодмінний* та *невідмінний*, *неодповідальний* та *невідповідальність*, проте, на думку С. Смаль-Стоцького, українській звуковій системі притаманне *від-*); б) дієслів із суфіксом *-ува-ти* (а не з варіантними формами суфікса *-ува-ти*, *-ова-ти*); в) складні слова типу *зайди-голова*, *біж-дерево*, *шибай-голова* правильно було б писати разом – *зайдиголова*, *біждерево*, *шибайголова*; г) слів різних частин мови з варіантними формами твірних суфіксів: *-иц/-ич-*, *-ич/-иш-*, *-чн/-ишн-*, *-зч/-сч-*, *-сн/-стн*, бо в українській частині Словника бачимо *невсипуций* і *невсипучий*, *паишпорт* і *пачпорт*, *безпечно* і *безпеч(и)ність*, *незчислимий* і *несчисленний*, *навісний* і *навістний* [6, с. 1];

8) Написання м'якого знака обов'язкове після з, ц, с, напр.: *цьмін*, *сьмі(т)тя*, *всьміхнеться*, *звьїрюк*, *порськати* [5, с. 3];

9) Зайве написання с після ц: *ледацтво*, *сьвідоцтво* (а не – *ледацство*, *сьвідоцство*) [5, с. 3].

С. Смаль-Стоцький закликає укладачів Словника звернути пильну увагу на деякі неточності римування в українських прикладах, а також виправити друкарські помилки, оскільки вони відображаються на мові.

Та все ж, попри часткові недоліки в тлумаченні й наголошуванні тих чи інших слів, технічні похибки, С. Смаль-Стоцький не применшував значення Словника Уманця і Спільки і запевняв, що писав свої критичні замітки „по щирості” і бажав, щоб цей словник вийшов якнайкращий: *„На кождий спосіб се многоважна праця, за котру весь український нарід обовязаний до щирої вдяки; знаменує вона великий поступ на ниві української лексикографії і вводить українську мову в ряди мов письменних, оброблюваних научно. Щиро бажаєм, щоб словарь сей доведено як найскорше до кінця; стане він підручною книгою всіх, що як небудь займають ся українською мовою і віддасть їм певно великі у слуги”* [6, с. 2].

Отже, на матеріалі першого тому С. Смаль-Стоцькому вдалося проаналізувати як позитивні риси Словника Уманця і Спільки, так і ті його вади, що їх варто було б усунути в наступних томах. С. Смаль-Стоцький сформулював і загальні теоретичні настанови для словникарської справи відповідно до розвитку тогочасних мовних норм, що надає рецензії статусу важливого джерела для дослідження історії українського правопису. Критичну замітку С. Смаль-Стоцького на „Російсько-український словник” М. Уманця і А. Спільки можна вважати цінною знахідкою для сучасних українських лексикографів, оскільки вона привертає увагу як до реєстрової, так і до перекладної частин Словника. Адже кожна з них зокрема, так і обидві частини в сукупності можуть становити самодостатній об’єкт дослідження в плані адекватності перекладу, зіставлення окремих категорій слів (зокрема, словотвірних типів іменників, прикметників; адаптованих за допомогою суфіксів основи інфінітива дієслів іншомовного походження; різних тематичних груп іменників; фразеологічних одиниць тощо), вивчення тенденцій формування словникового фонду української літературної мови в діахронічному аспекті.

Література

1. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горещкий. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – 243 с.
2. Кримський А. Михайло Комар / Агатангел Кримський // А. Ю. Кримський. Твори в 5-ти томах. – Т. II: Художня проза, літературознавство, критика. – К., Наук. думка, 1972. – С. 591–604.
3. Смаль-Стоцький С. Критична замітка: „Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілька / Додаток до „Зорі”, Львів, 1893” / Степан Смаль-Стоцький // Буковина. – 1893. – Ч. 15. – С. 1–4.
4. Смаль-Стоцький С. Критична замітка: „Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілька / Додаток до „Зорі”, Львів, 1893” / Степан Смаль-Стоцький // Буковина. – 1893. – Ч. 16. – С. 1–3.
5. Смаль-Стоцький С. Критична замітка: „Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілька / Додаток до „Зорі”, Львів, 1893” / Степан Смаль-Стоцький // Буковина. – 1893. – Ч. 17. – С. 1–3.
6. Смаль-Стоцький С. Критична замітка: „Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілька / Додаток до „Зорі”, Львів, 1893” / Степан Смаль-Стоцький // Буковина. – 1893. – Ч. 19. – С. 1–2.
7. Ткач Л. О., Яремій М. Р. Російсько-український словник М. Уманця та А. Спільки (1893–1898 рр.) в контексті свого часу / Л. О. Ткач, М. Р. Яремій // Функціональна лінгвістика: сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. Н. Рудяков. – Научный журнал. № 2. Том №2. – Симферополь, 2011. – С. 243–247.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
9. Уманець М., Спілька А. Словарь російсько-український. Т. 1–4: А–Я / Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілька. – Львів, 1893–1898.